

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ФАКТОР ЗБАГАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено вивченню особливостей арт-терапевтичної роботи з молодшими школярами. Розкрито зміст і суть поняття "арт-терапія", визначено її можливості. Представлено поетапну структуру проведення арт-терапевтичного заняття з дітьми. Охарактеризовано умови щодо підбору прийомів створення художніх зображень. Описано арт-терапевтичні техніки для дітей молодшого шкільного віку. Визначено, що практикоорієнтований характер арт-терапії, що об'єднує потенціал мистецтва, педагогіки і психології, повною мірою відбиває тенденцію до інтеграції знань, властивій сучасній гуманітарній науці, що може стати продуктивним у справі модернізації підготовки вчителя початкової школи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Педагогічною наукою (Н. Кузьміна, С. Сисоева, В. Сластьонін, Р. Хмелюк) і практикою (Л. Дашевська, С. Логачевська, М. Чумарна) доведено, що творча особистість учителя є найважливішою передумовою розвитку творчих можливостей учнів. Принципового значення набуває наявність необхідного і достатнього творчого потенціалу у майбутнього вчителя початкової школи.

У діяльності вчителя творчість – це завжди пошук, пов'язаний з нестандартними ситуаціями, спрямований на реалізацію індивідуальних особливостей і можливостей як учителя, так і вихованця. Сутнісна характеристика професійної творчості проявляється як потреба в новизні, у готовності до перетворюючої діяльності.

Важливу роль у творчому розвитку особистості відіграє мистецтво. Його використання в процесі навчання створює можливості для гармонізації емоційних і логічних компонентів діяльності учнів, реалізації творчого потенціалу.

Серед інших видів мистецтв саме образотворче мистецтво справляє на людину чи не найефективнішу дію, бо завдяки своїй універсальності плідно розвиває її емоційно-чуттєву сферу, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру тощо.

Згідно Є. Бондаревській і С. Кульневичу, "застосування незвичайного для шкільної практики терміна "терапія" не суперечить, а відповідає головній ідеї гуманістичної педагогіки – розвитку творчого потенціалу особистості" [1: 451].

"Отже, виникає потреба в пошуку, адаптації та розробці нових педагогічних технологій, які мають неклінічну спрямованість, доступні для освоєння вчителю, цікаві й ефективні в роботі з дітьми. Названим умовам відповідає арт-терапія, що відповідає всезростаючій потребі сучасної людини в м'якому, екологічному підході щодо її проблем, неуспішності або неповної самореалізації" [2: 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні аспекти використання образотворчого мистецтва з метою прищипного впливу на особистість учня були предметом дослідницької уваги як теоретиків (Ю. Борев, Є. Ільїн, О. Олексюк, Б. Юсов та ін.), так і практиків (І. Волков, І. Глінська, Г. Кершенштейнер, Б. Неменський, В. Сухомлинський та ін.).

Останнім часом стали з'являтися публікації, в яких позначені актуальність розробки нового – терапевтичного напрямку в теорії і практиці освіти [3; 4].

Значну увагу приділено можливостям арт-терапії в освіті з метою супроводу та підтримки розвитку дітей [5-7]. У зарубіжних публікаціях переважає психотерапевтична і корекційна спрямованість арт-терапевтичної роботи переважно прикладного характеру [8-10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, недостатньо вивченими залишаються питання, що розкривають особливості використання арт-терапії вчителем початкової школи у роботі з молодшими школярами.

Формулювання цілей статті. Дослідити проблему збагачення творчості вчителя початкової школи за допомогою арт-терапії.

Постановка завдань: розкрити зміст і суть поняття "арт-терапія"; охарактеризувати можливості арт-терапії; представити арт-терапевтичні техніки для роботи з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу. З'ясуванням соціально-естетичної сутності мистецтва займаються різні галузі людинознавства: філософія, мистецтвознавство, психологія, педагогіка і низка інших наук. З філософської точки зору мистецтво являє собою специфічну форму суспільної свідомості і людської діяльності, що представляє собою творчий відбиток дійсності в художніх способах.

Естетика розглядає мистецтво як вид духовної діяльності людей, який формує і розвиває в останніх здатність творчо перетворювати навколишній світ і самого себе за законами краси, реалізуючи універсальні потреби людини в сприйнятті дійсності в розвинутих формах чуттєвості.

У психологічній науці мистецтво визначається як форма духовно-практичної діяльності, в якій розвиваються й освоюються загальні людські здатності, змістові аспекти діяльності та нові форми спілкування, що і дозволяє розглядати його в якості засобу розвитку мовної комунікації.

У свою чергу, педагогіка вбачає у мистецтві найважливіший засіб розвитку і виховання особистості. У процесі взаємодії людини з мистецтвом відбувається її залучення до цінностей культури і суспільства. Крім того, мистецтво виступає засобом соціалізації й одночасно індивідуалізації особистості.

При всьому різноманітті трактувань поняття "мистецтво", можна простежити безперечно подібність у тлумаченні його сутності, функцій і ролі в житті людини. В остаточному підсумку воно виступає цілісним феноменом культури, якому властива поліфункціональність, що впливає на формування в людині світовідчуття, світосприймання і світовідношення.

Кожному виду мистецтва властива певна специфіка, своя неповторна мова. Головна відзнака образотворчого мистецтва полягає в тому, що воно безпосередньо зображує подоби самих предметів і явищ у їхньому чуттєвому бутті, думки ж і переживання автора передаються сприймаючому опосередковано, через цю почуттєву сферу [11]. Живопис обдаровує глядача красномовством ліній, виразністю світла і тіні, багатством колориту, можливістю наочно показати красу і нескінченне різноманіття навколишньої дійсності. Образотворче мистецтво належить до невиконавчих видів, воно найчастіше не потребує посередника між автором і глядачем. Головним предметом пізнання в живописі виступає людина з її внутрішнім світом, її відношенням до суспільства і природи, до дійсності взагалі. При цьому живопису властиві образність, асоціативність і емоційна забарвленість.

Систематичне спілкування з образотворчим мистецтвом збагачує естетичний і художній досвід як учителя, так і учнів, розкриваючи творчу уяву і формуючи образне мислення, яке є основою не тільки художньої, але і будь-якої творчості.

Ми погоджуємося з думкою Л. Лебедевої, яка стверджує, що використання мистецтва в якості терапевтичного чинника найбільше доступно для педагога, тим більше, що спеціальних медичних знань при цьому не потрібно.

"Технологія терапевтичного малювання дозволяє створити особливі умови, відмінні від звичайних умов початкової школи, в яких найбільшою мірою проявляється індивідуальність особистості кожного учня, отримується позитивний досвід соціальної взаємодії, розвиваються вміння слухати і розуміти інших, співчувати і співпереживати, щиро допомагати один одному, знаходити конструктивні способи вирішення труднощів і розв'язання конфліктів, приймати відповідальні рішення" [12: 6].

Одні автори розглядають арт-терапію як особливу форму психотерапії за допомогою візуального, пластичного мистецтва, де акцент робиться на взаємодії між психотерапевтом і клієнтом з лікувальними цілями, інші – як альтернативну практику з акцентом на творчу діяльність, гармонізацію та загальне оздоровлення особистості. Сучасні дослідники (А. Сізова, В. Коропуліна, М. Смірнова), розглядаючи корекційні можливості арт-терапії, визначають її як спосіб і технологію реабілітації осіб з обмеженими можливостями засобами мистецтва та художньої діяльності, що базуються на здатності людини до образного сприйняття оточення і впорядкування своїх зв'язків з ним в будь-якій художній, символічній формі.

Згідно низки зарубіжних досліджень, арт-терапія починалася як робота з психічно хворими в лікарняних умовах [2; 13]. Пацієнти, цікавячись творами один одного, ставали більш комунікабельними. Основний лікувально-корекційний ефект досягався за рахунок "відволікання" від переживань і проблем, пов'язаних з хворобою. Цей різновид терапії практикувався арт-педагогами та художниками в медичних установах і отримав назву терапії відволікаючими враженнями за допомогою образотворчого мистецтва, літератури, музики [12].

Інший різновид – терапія зайнятністю – сформувалася в межах студійних занять, які проводилися з метою навчання хворих в соматичних або психіатричних стаціонарах.

Застосування художньої діяльності і творчості в роботі з людьми, які мають проблеми зі здоров'ям, утворили так званий соціальний напрям у сфері прикладного мистецтва, який розвивався фахівцями, які не мали спеціальної медичної і психологічної підготовки.

Наступний напрям арт-терапії – медичний або психотерапевтичний – навпаки, побудований на тісному психотерапевтичному контакті і, безсумнівно, передбачає ґрунтовні знання відповідних галузей медицини та психоаналізу [12]. Автори такого розуміння арт-терапії (М. Наумбург та її послідовники) віддають перевагу терапевтичним цілям порівняно з творчими.

Арт-терапія – це терапія засобами мистецтва, що включає в себе такі окремі терапевтичні технології, як образотворчу терапію, казкотерапію, ігрову терапію, пісочну терапію, музичну терапію тощо. Часто ці технології інтегровані і взаємодоповнюють одна одну.

"У педагогічній інтерпретації "арт-терапія" розуміється як турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності (спонтанний малюнок у поєднанні з іншими видами творчості)" [12: 25].

Творчий розвиток молодших школярів відбувається через навчальну діяльність і завдяки їй. Навчання виступає як одна з форм прояву розвитку особистості дитини. При цьому творча навчальна діяльність

учнів буде виступати своєрідною формою прояву і одним із вирішальних факторів розвитку та формування творчої особистості учнів. Дійсно, в процесі навчальної діяльності вони виконують передбачені творчі завдання, сприяючи розвитку творчих якостей, що врешті-решт забезпечують успішну творчу діяльність.

Ймовірно й те, що навчання не лише сприяє розвитку творчої особистості дитини, а й певною мірою залежить від нього. Спираючись на досягнення в творчому розвитку учнів, воно включає їх у виконання нових, складніших творчих завдань. При цьому треба враховувати, що вік учнів накладає певні обмеження на їх пізнавальні можливості, які залежать не лише від попередньо набутих знань, а й від рівня сформованості пізнавальних дій і операцій, пов'язаних з ними психічних властивостей, а також від особливостей їхньої працездатності.

Творча активність пов'язана з процесами рефлексії, які виявляються у школярів в осмисленні власного відношення до творів образотворчого мистецтва. В даному випадку мова йде про пасивну арт-терапію. Саме перегляд різних картин і скульптур, які можна з успіхом використовувати на уроках читання, природознавства може викликати сильні емоційні переживання.

При активній арт-терапії ефективним засобом роботи з молодшими школярами може бути малювання або ліплення, при цьому творчий акт розглядається як основний лікувальний фактор. Можливе використання одночасно першого і другого напрямів у використанні арт-терапії в умовах початкової школи.

Образотворча діяльність дозволяє дітям відчувати і зрозуміти себе, вільно висловити свої думки і відчуття, бути собою, звільнюючись від негативних емоцій і переживань.

Окрім цього, малювання розвиває чуттєво-рухову координацію, оскільки вимагає узгодженої участі багатьох психічних функцій. У процесі малювання активізується конкретно-образне мислення, пов'язане, в основному, з роботою правої півкулі, і абстрактно-логічне, за яке відповідає ліва півкуля. Будучи безпосередньо пов'язаним із найважливішими функціями (зір, рухова координація, мова, мислення), малювання не просто сприяє розвитку кожної з цих функцій, але і зв'язує їх між собою.

Розвиток творчих можливостей учнів молодшого шкільного віку значною мірою визначається рівнем творчої діяльності вчителя. Саме тому проблема формування творчої особистості дитини пов'язана з вирішенням проблеми підготовки вчителя до творчої педагогічної діяльності. За таких умов при підготовці педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності зосереджується увага на розвитку в майбутнього вчителя здібностей до самоаналізу й самооцінки, вмінь включатися у творчу взаємодію з учнями.

Спробуємо охарактеризувати організацію арт-терапевтичних занять в умовах навчального процесу початкової школи. Передусім, необхідно пояснити дітям і їхнім батькам переваги і можливості арт-терапії, адже частіше за все ці заняття сприймаються як корекційні для "проблемних дітей".

Л. Лебедева наголошує, що система арт-терапевтичних занять містить широкі можливості, а саме:

– виховні – використовуючи групові форми роботи, вчитель будує взаємодію в дитячому колективі таким чином, щоб учні навчалися коректному спілкуванню, співчуттю, взаєморозумінню, взаємоповазі та взаємопідтримці, що, в свою чергу, позитивно впливатиме на формування міцного, дружнього колективу, забезпечуватиме орієнтацію в системі моральних норм та сприятиме формуванню у дітей морально-етичних цінностей;

– корекційні – достатньо успішно коректується образ "Я", який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Позитивні результати можуть бути досягнуті в роботі з деякими відхиленнями у розвитку емоційної та вольової сфери дитини, оскільки арт-терапевтичні техніки застосовуються для корекції тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності молодших школярів. Діти вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні, спонтанності. Загалом відбувається особистісний та творчий розвиток дитини, отримується новий досвід, формуються вміння та навички емоційно-вольової саморегуляції;

– психотерапевтичні – "лікувального" ефекту можна досягнути завдяки тому, що у процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, її почуттів та переживань. Відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості та успіху мобілізує цілющий потенціал емоцій;

– діагностичні – арт-терапія дозволяє отримати унікальні відомості про індивідуальні особливості розвитку учнів, їх психічний та емоційний стан. Це коректний спосіб спостереження за дитиною під час навчальної та позакласної діяльності, що дає змогу краще дізнатися про її інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчувати її неповторність та особистісну своєрідність, виявити її проблеми. У процесі занять легко проявляється характер міжособистісних стосунків і реальне становище кожного учня у колективі, розкриваються деякі закономірності найближчого соціального оточення;

– розвивальні – завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії виникають умови, за яких кожна дитина переживає відчуття успіху, оскільки побічним результатом арт-терапії зазвичай є задоволення, що виникає в результаті виявлення прихованих талантів. Це не лише розвиває художні здібності, але й підвищує самооцінку дітей, сприяє укріпленню віри у власні сили [12].

Арт-терапевтичні заняття у початковій школі можна проводити індивідуально, в парах, у маленькій групі або в цілому класі. Останній варіант є найбільш прийнятним, на нашу думку, особливо якщо ці заняття буде проводити вчитель початкових класів з метою більш глибокого вивчення внутрішнього світу своїх вихованців та формування міцного, дружнього дитячого колективу в результаті спільної творчої діяльності.

Необхідними матеріалами для організації та проведення занять є: олівці, фломастери, кольорова крейда, пастель, акварель, гуаш; пензлі різних розмірів, палітра, баночки з водою, губки; папір різного формату, кольору та відтінку, щільності та текстури; картон, фольга, клей, скоч, ножиці, нитки, мотузки, клаптики тканини тощо.

Необхідно зазначити, що вибір матеріалів у кожної дитини індивідуальний. Як показує практика, молодші школярі частіше вибирають фарби. Проте, вчителю необхідно мати в своєму арсеналі різні матеріали. Підвести дитину до маніпуляцій з фарбами можна кількома способами, а саме:

– дати інструкцію: якщо встановлені довірчі відносини з учителем, дитині легше прийняти інструкцію "малювати кольором: плямами, мазками, лініями, бризками тощо";

– показати малюнки інших дітей, якщо психотерапевтичний контакт тільки встановлюється і дитина відчуває тривожність і невпевненість. Можна зробити спеціальну добірку малюнків, виконаних іншими дітьми в абстрактній манері;

– вчитель починає малювати, тим самим він ніби "заражає" дитину. Цей варіант прийнятний, коли у дитини виникли проблеми спонтанності реакцій, обумовлені раннім навчанням, гіперсоціалізацією;

– вчитель підбирає завдання, що передбачають "вільну" манеру дій з матеріалами, наприклад, будь-який варіант техніки монотипії або малювання на мокрому папері.

Окрім вибору матеріалів, для успішного проведення арт-терапевтичних занять з молодшими школярами необхідно створити умови щодо підбору технік і прийомів створення зображень.

1) Техніки і прийоми повинні підбиратися за принципом простоти і ефектності. Дитина не повинна відчувати труднощі при створенні зображення за допомогою запропонованої техніки. Будь-які зусилля в ході роботи повинні бути цікаві, оригінальні і приємні дітям. Арт-терапія передбачає створення безпечних умов, що сприяють самовираженню і спонтанній активності.

2) Цікавими та привабливими мають бути і процес створення художніх зображень, і результат. Обидві складові в рівній мірі цінні для дитини, і це відповідає природі дитячого малювання, є його особливістю.

Образотворчі техніки і прийоми повинні бути нетрадиційними. По-перше, нові образотворчі техніки мотивують діяльність, спрямовують і утримують увагу. По-друге, має значення отримання дитиною незвичайного досвіду, в результаті чого знижується контроль з боку свідомості, слабшають механізми захисту. У такому зображенні набагато більше свободи самовираження, а значить – неусвідомленої інформації. Молодші школярі полюбляють створювати зображення незвичним способом, наприклад, за допомогою сухого листа або ниток.

Незважаючи на вибір матеріалів і дотримання вищезазначених умов, у структурі кожного арт-терапевтичного заняття з молодшими школярами повинні чітко прослідковуватися етапи:

– Перший етап – "налаштування на творчість". Завдання цього етапу – підготувати учасників до спонтанної художньої діяльності і внутрішньогрупової комунікації. При цьому можна використовувати ігри, рухові і танцювальні вправи, нескладні образотворчі прийоми. Наприклад, різні варіанти техніки "карлочки", "закритих очей", "автографи", "естафета ліній" тощо. При виконанні цих вправ відбувається зниження контролю з боку свідомості і настає релаксація.

– Другий етап – актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних відчуттів. На цьому етапі можна використовувати малюнок у сполученні з елементами музичної і танцювальної терапії. Для арт-терапевтичних занять краще підбирати мелодійні композиції без тексту. Можна сполучати арт- і танцювально-рухову терапію.

– Третій етап – індивідуальна образотворча діяльність, що надає можливості для дослідження власних проблем і переживань. Прийнято вважати, що всі види підсвідомих процесів, у тому числі страхи, сновидіння, внутрішні конфлікти, ранні дитячі спогади, відображаються в образотворчій продукції при спонтанній творчості. Більше того, заняття візуальним мистецтвом, на думку англійського арт-терапевта С. Скейфі, сприяють розкриттю внутрішніх сил людини. Таким чином, людина невербальною мовою повідомляє про свої проблеми і почуття, вчиться розуміти й аналізувати свої емоції. На цьому етапі важливий процес спонтанної творчості, емоційний стан дитини, її внутрішній світ, пошук адекватних засобів самовираження. Окрім цього, цей етап передбачає непряму діагностику. Так, деякі додаткові відомості про автора можна отримати при інтерпретації малюнків відповідно до критеріїв відомих проєктивних методик.

– Четвертий етап – активізація вербальної і невербальної комунікації. Завдання цього етапу полягає у створенні умов для внутрішньогрупової комунікації. Кожному учаснику пропонується показати свою роботу і розповісти про неї. Ступінь відкритості і відвертості самопрезентації залежить від рівня довіри до

групи, до вчителя, а також від особистісних характеристик дитини. Іноді діти можуть відмовлятися від обговорення. Тоді можна запропонувати їм скласти історію про свій малюнок і придумати для нього назву.

– П'ятий етап – колективна робота в малих групах. Діти придумують сюжет і програють невеликі спектаклі. Переклад травмуючих переживань у комічну форму призводить до катарсису, звільнення від неприємних відчуттів і емоцій.

– Шостий етап – рефлексивний аналіз, що припускає рефлексивний аналіз у безпечній обстановці. Необхідна присутність елементів спонтанної "взаємотерапії" у вигляді доброзичливих висловлювань, позитивного програмування, підтримки. Атмосфера емоційної теплоти, емпатії, турботи дозволяє кожному учаснику відчути приємні відчуття. На завершення заняття необхідно всім дітям подякувати і похвалити їх [14].

Варто зазначити, що під час проведення арт-терапевтичних занять важливим є творчий акт та особливості внутрішнього світу "творця", що виявляються у результаті втілення цього акту.

Зупинимось детальніше на арт-терапевтичних техніках, які може використовувати вчитель початкових класів у роботі з молодшими школярами.

Техніка "Ляпання". В буквальному розумінні "ляпати" означає "бруднити, плямувати". В умовах арт-терапевтичного заняття, мова йде про спонтанні малюнки молодших школярів, виконаних в абстрактній манері, що мають схожість з малюнками дообразотворчого періоду. Техніка "Ляпання" характеризується неструктурованістю зображень, відсутністю сюжету, поєднанням абстрактних форм і колірних плям. Найбільш насиченими та емоційно яскравими є гуашові або акварельні зображення. Фарби ініціюють спонтанність, допомагають більш відкрито проявляти різноманітні емоції, досліджувати власні переживання. За зовнішнім виглядом "Ляпання" часом виглядають як деструктивні дії з фарбами, крейдою або іншими матеріалами. У запропонованій техніці немає категорій "правильно-неправильно", "добре-погано". Відсутність критеріїв оцінки виключає і саму оцінку.

Часто в ході виконання цієї техніки діти відмовляються від пензликів, губок і починають малювати пальцями і долонями. Новизна "ляпання", незвичайність, і в той же час, природність, спорідненість дитячій природі сприяють тому, що дитина "забуває" про соціальні заборони і табу. "Ляпання" можуть проходити не тільки у вигляді розфарбовування і розмазування, але і можуть стати частиною образотворчих технік, наприклад, монотипії або акватуші.

Техніка "акватуш" проста, незвичайна і близька до дитячих ігор з водою. Першим шаром на аркуш паперу великими мазками наноситься гуашовий малюнок. Після його підсихання другим шаром весь аркуш покривається чорною тушшю (остання висихає швидко, якщо її шар не занадто товстий). Потім малюнок опускається у воду. У воді гуаш майже змивається, а туш – лише частково. В результаті на чорному тлі залишається тонований малюнок з розмитими контурами. За допомогою акватуші гіперактивні діти отримують задоволення від поетапної діяльності з віддаленим результатом, а молодші школярі, які відчувають негативізм, отримують спонукальний мотив для включення у творчу діяльність.

Техніка "Штрихування, карлючки". Штрихування – це графічне зображення, що створюється без фарб за допомогою олівців та крейди. Під штрихуванням і карлючками в нашому випадку розуміється хаотичне або ритмічне нанесення тонких ліній на поверхню паперу, стіни або столу. Лінії можуть виглядати нерозбірливими, неохайними, невправними, або, навпаки, вивіреними і точними. З окремих карлючок можна створювати цікаві образи.

Штрихування і карлючки допомагають розрухати дитину, дають відчути натиск олівця або крейди, знімаючи напругу перед малюванням. Прості у виконанні штрихування, займають небагато часу, тому саме їх можна використовувати на початку арт-терапевтичного заняття на етапі розігріву.

Штрихування і "ляпання" малюються в певному ритмі, який благотворно впливає на емоційну сферу молодших школярів.

Техніка "монотипія" – базова графічна техніка, яку виконують гуашевими фарбами на гладкій поверхні – склі, пластмасовій дошці, плівці, товстому глянцевому папері. Матеріал, на який наноситься фарба, не повинен пропускати воду. Зверху накладається аркуш паперу і притискається до поверхні. Виходить відбиток у дзеркальному відображенні. Він може бути менш чітким порівняно з оригіналом, більш розпливчастим, можуть змішуватися різні фарби. Назва "монотипія" походить від грецького слова "monos" – "один", так як відбиток в цій техніці виходить тільки один. Якщо хочеться щось змінити або покращити, потрібно виготовити новий "оригінал", тобто намалювати все заново.

Традиційна техніка друкованого художнього зображення в арт-терапевтичній роботі з молодшими школярами може бути модифікована. Так, на одному і тому ж аркуші можна зробити кілька відбитків. Якщо після отримання відбитка дитина продовжить малювати на тій же основі і повторно притисне аркуш з відбитком, малюнок зміниться, надихаючи автора на нову творчість. Дії можна повторювати до тих пір, поки процедура буде приносити задоволення, або ж до отримання найбільш привабливого результату. При бажанні можливо "промалювати" готовий відбиток – домалювати або приклеїти зверху потрібні елементи для завершення образу.

"Кляксографія" – один із варіантів монотипії. Аркуш паперу згинається навпіл, і знову розкладається на столі. З одного боку від згину наносяться плями фарби (хаотично або у вигляді конкретного зображення). Можна нанести фарбу безпосередньо біля лінії згину, або в іншій частині половини аркуша – від цього буде залежати, змішаються оригінал і майбутній відбиток в одне ціле або між ними буде відстань, як між двома різними зображеннями. Потім аркуш знову згинається і щільно притискається долонею. Фарба симетрично друкується на іншій половині аркуша.

Красиві незвичайні відбитки виходять за допомогою ниток. Якщо нитку довжиною 30–40 см. опустити в фарбу, потім викласти на аркуші, залишивши лише кінчик, накрити зверху іншим аркушем, і придавивши його рукою, витягнути нитку з-поміж двох аркушів, то на обох поверхнях залишаться незвичайні відбитки.

Запропоновані техніки можуть бути використані у навчально-виховному процесі початкової школи. Для цього може бути виділено один розвантажувальний урок, коли учні посеред тижня відчують втому; замість класної години, особливо, якщо арт-терапевтична техніка спрямована на розвиток творчого потенціалу і художніх навичок молодших школярів; на інтегрованих уроках, наприклад читання і образотворчого мистецтва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Практикоорієнтований характер арт-терапії, що об'єднує потенціал мистецтва, педагогіки і психології, повною мірою відбиває тенденцію до інтеграції знань, властивій сучасній гуманітарній науці, що може стати продуктивним у справі модернізації підготовки творчого вчителя початкової школи. На наш погляд, потребує подальшого дослідження проблема розробки арт-терапевтичних технологій для роботи з молодшими школярами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаревская Е. В. Педагогика : личность в гуманистических теориях и системах воспитания : [учеб. пособие] / Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич. – М. : Ростов-н / Д. : ТЦ "Учитель", 1999. – 560 с.
2. Копытин А. И. Основы арт-терапии / Александр Иванович Копытин. – СПб. : Лань, 1999. – 252 с.
3. Кулаков С. А. Психопрофилактика и психотерапия в средней школе / С. А. Кулаков. – СПб. : Фирма "Стройлеспечат", 1996. – 63 с.
4. О возможности использования детского рисунка в диагностике и оценке здоровья ребенка / Сибгатуллина И., Салахова Л., Насыбуллина Н. // Прикладная психология. – 2000. – № 3. – С. 56–65.
5. Алексеева М. Ю. Развитие творческого мышления младших школьников средствами арт-терапии : на материале обучения иностранному языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Алексеева Майя Юрьевна. – Курск, 2007. – 240 с.
6. Куракина С. В. Коррекция социальной дезадаптированности младших школьников с помощью средств арт-терапии : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Куракина Светлана Викторовна. – Ярославль, 2007. – 152 с.
7. Сметанина А. Ю. Арт-педагогическое сопровождение духовно-нравственного развития детей в условиях дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Сметанина Алена Юрьевна. – Великий Новгород, 2008. – 201 с.
8. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании : [учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений] / Медведева Е. А., Левченко И. Ю., Добровольская Т. А. – М. : Издат. центр "Академия", 2001. – 248 с.
9. Макарова Е. Г. Преодолеть страх, или искусствотерапия / Е. Г. Макарова. – М. : Школа-Пресс, 1996. – 304 с.
10. Осипова А. А. Общая психокоррекция : [учеб. пособие для студентов спец. учеб. заведений] / А. А. Осипова. – М. : ТЦ "Сфера", 2000. – 512 с.
11. Боров Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Боров. – [4-е изд., доп.]. – М. : Политиздат., 1988. – 496 с.
12. Лебедева Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Лебедева Людмила Дмитриевна. – М. : РГБ, 2003. – 383 с.
13. Льюис С. Арт-терапия как элемент общинной психиатрической реабилитации / С. Льюис // Практикум по арт-терапии. – СПб. : Питер, 2000. – С. 248–264.
14. Вознесенська О. Особливості арт-терапії як методу / О. Вознесенська // Психолог. – 2005. – № 39. – С. 5–8.
15. Мардер Л. Д. Цветной мир. Групповая арт-терапевтическая работа с детьми дошкольного и младшего школьного возраста / Л. Д. Мардер. – М. : Генезис, 2007. – 143 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bondarevskaia E. V. Pedagogika : lichnost' v humanisticheskikh teoriiakh i sistemakh vospitaniia [Pedagogics : the Person in the Humanistic Theories and Systems of Education] : [ucheb. posobie] / E. V. Bondarevskaia, S. V. Kulnevich. – M. : Rostov n / D. : TTS "Uchitel", 1999. – 560 s.
2. Kopytin A. I. Osnovy art-terapii [Fundamentals of Art Therapy] / Aleksandr Ivanovich Kopytin. – SPb. : Lan', 1999. – 252 s.
3. Kulakov S. A. Psikhoprofilaktika i psikhoterapiia [Psychophylaxis and Psychotherapy in the Middle School] / S. A. Kulakov. – SPb. : Firma "Stroylespechat", 1996. – 63 s.
4. O vozmozhnosti ispol'zovaniia detskogo risunka v diagnostike i otsenke zdorov'ia rebionka [On the Possibility of Using the Child's Picture in the Diagnostics and Evaluation of the Child's Health] / Sibgatullina I., Salakhova L., Nasybullina N. // Prikladnaia psikhologiya [Applied Psychology]. – 2000. – № 3. – S. 56–65.

5. Alekseeva M. Yu. Razvitie tvorcheskogo myshleniia mladshykh shkol'nikov sredstvami art-terapii : na materiale obucheniia inostrannomu yazyku [The Development of Primary School Children's Creative Thinking by Means of the Art Therapy : on the Material of Foreign Language Learning] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Alekseeva Maiia Yur'evna. – Kursk, 2007. – 240 s.
6. Kurakina S. Korrektsiia sotsial'noi dezadaptirovannosti mladshykh shkol'nikov s pomoshch'iu sredstv art-terapii [Correction of Primary School Children's Social Disadaptation by Means of Art Therapy] : dis. ... kand. psikh. nauk : 19.00.07 / Kurakina Svetlana Viktorovna. – Yaroslavl', 2007. – 152 s.
7. Smetanina A. Yu. Art-pedagogicheskoe soprovozhdenie dukhovno-nravstvennogo razvitiia detei v usloviakh dopolnitel'nogo obrazovaniia [Art-Pedagogical Support of the Children's Spiritual and Moral Development in the Terms of Supplementary Education] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Smetanina Aliona Yu. – Velikii Novgorod, 2008. – 201 s.
8. Artpedagogika i artterapiia v spetsial'nom obrazovanii [Art Education and Art Therapy in the Special Education] : [ucheb. dlia sred. i vyssh. ped. ucheb. zavedenii] / Medvedeva E. A., Levchenko I. Yu., Dobrovol'skaia T. A.]. – M. : Izdat. tsentr "Akademiia", 2001. – 248 s.
9. Makarova E. G. Preodolet' strakh, ili iskusstvoterapiia [To Overcome Fear, or Art Therapy] / E. G. Makarova. – M. : Shkola-Press, 1996. – 304 s.
10. Osipova A. A. Obshchaia psikhokorreksiia [General Psycho-Correction] / A. A. Osipova. – M. : TTS "Sfera", 2000. – 512 s.
11. Borev Yu. B. Estetika [Aesthetics] / Yurii Borisovich Borev. – [4-e izd., dop.]. – M. : Politizdat., 1988. – 496 s.
12. Lebedeva L. D. Pedagogicheskie osnovy art-terapii v obrazovanii uchitelia [Pedagogical Principles of Art Therapy in Teacher's Education] : dis. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 / Lebedeva Liudmila Dmitrievna. – M. : RGB, 2003. – 383 s.
13. Lewis S. Art-terapiia kak element obshchinnoi psikhiatricheskoi reabilitatsii [Art Therapy as an Element of Community-Based Psychiatric Rehabilitation] / S. Lewis // Praktikum po art-terapii [Laboratory-Manual on the Art Therapy]. – SPb. : Piter, 2000. – S. 248–264.
14. Voznesens'ka O. Osoblyvosti art-terapii yak metodu [Peculiarities of Art Therapy as a Method] / O. Voznesens'ka // Psikholog. – 2005. – № 39. – S. 5–8.
15. Marder L. D. Tsvetnoi mir. Gruppovaia art-terapevticheskaia rabota s det'mi doshkol'nogo i mladshogo shkol'nogo vozrasta [Coloured World. Group Art Therapeutic Work with Pre-School and Primary School Children] / L. D. Marder. – M. : Genezis, 2007. – 143 s.

Матеріал надійшов до редакції 04.04. 2012 р.

Сорока О. В. Арт-терапия как фактор обогащения творчества учителя начальной школы.

Статья посвящена изучению особенностей арт-терапевтической работы с младшими школьниками.

Раскрыты содержание и сущность понятия "арт-терапия", определены ее возможности.

Представлена поэтапная структура проведения арт-терапевтического занятия с детьми.

Охарактеризованы условия по подбору приемов создания художественных изображений. Описаны арт-терапевтические техники для детей младшего школьного возраста. Определено, что практико-ориентированный характер арт-терапии, который объединяет потенциал искусства, педагогики и психологии, в полной степени отражает тенденцию к интеграции знаний, которая свойственна современной гуманитарной науке, что может стать продуктивным в деле модернизации подготовки творческого учителя начальной школы.

Soroka O. V. Art-Therapy as a Factor of a Primary School Teacher's Creativity Enrichment Factor.

The article is devoted to the study of the art-therapeutic work peculiarities with the younger pupils. The contents and essence of the notion "art therapy" are disclosed, its possibilities are determined. The stage structure of the art therapeutic lesson with children is presented. The conditions on the selection of the procedures dealing with the creation of artistic scetches are characterized. It is determined that the practice-oriented character of art therapy, uniting the potential of art, pedagogy and psychology, on the whole reflects the tendency to the knowledge integration, referring to the modern humane science that can be productive in the case of creative primary school teacher's preparation modernization.